

concerning 'territorial claims' are analyzed. The attention is paid to the territorial interaction of ethnic communities, its influence on the processes of ethnos formation and development. The necessity for a new collaboration structure among neighboring states and regions is highlighted. The attention is paid to historical and geographical analysis of

УДК: 94(477.87),,1945/1953”

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ ЗАКАРПАТТЯ ПОВОЄННОГО ПЕРІОДУ: ПОЛІТИКО-АДМІНІСТРАТИВНИЙ ТИСК ВЛАДИ ЯК ЕЛЕМЕНТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ „РАДЯНІЗАЦІЇ”

© Лариса Капітан
(м. Мукачеве)

Висвітлюються аспекти руйнівного впливу політико-адміністративного тиску влади як елементу національної політики на науково-педагогічну інтелігенцію Закарпаття в умовах «радянської». Автор наголошує, що у повоєнні роки система моральних настанов науково-педагогічної інтелігенції Закарпаття була в прямій залежності від лінії ВКП(б), соціально-економічної, освітньої політики держави і кампанії ідеологічного контролю інтелектуальної свободи. Ці процеси в 40-50 роках ХХ століття на теренах всієї УРСР мали не лише згубні наслідки для науково-педагогічної інтелігенції, а й затримали розвиток вітчизняної наукової думки, збіднили українську національну культуру.

Ключові слова: Закарпаття, Україна, післявоєнний період, радянська, науково-педагогічна інтелігенція, ідеологія, націоналізм, влада, політико-адміністративний тиск.

Безумовним і завжди актуальним твердженням в історичних розвідках є те, що особливе місце серед епохальних подій ХХ ст. займає Друга світова війна та повоєнний період. Адже наслідки цієї трагедії на десятки років наперед визначили процеси у всіх сферах життя, вплинули на ідеологію, психологію, світоглядні позиції всіх соціальних груп і насамперед інтелігенції. Впродовж тривалого періоду історична наука зосереджувалася на матеріальних та демографічних наслідках війни, свідомо замовчуючи морально-психологічні її наслідки для українського суспільства в цілому і науково-педагогічної інтелігенції, зокрема. Офіційна ідеологія, ініціюючи штучні прогалини і порожнечі у висвітленні історії, на довгі роки позбавила суспільство правди. Об'єктивне дослідження тих історичних подій необхідне для сучасної України, адже інтелектуали нашої держави, як пише Т.В. Марусик «спираючись на багатовікову традицію волелюбності, духовного мужнства, торують разом з народом непрості, іноді сповнені драматизму шляхи інтегрування у світовий інтелектуальний простір. Саме від інтелігенції значною мірою залежало, які пісні співає народ, які звичаї й традиції він культивує, яких суспільно-політичних поглядів дотримується» [16, с. 3].

Актуальності піднятій проблемі додає також і той факт, що в сучасній Україні помітно вирости роль і значення регіональних спільнот, їх традиції, звичаї, самобутність, що подекуди спричиняє певні тертя,

these lands. In a separate paper also focuses on the question of international relations and focuses attention on the Ukrainian-Romanian border issues.

Key words: interstate collaboration, state borders, ethnic lands, ethnopolitics.

конфлікти, чи й виклики демократичним процесам. Своєрідним регіоном України є й Закарпаття, що нині успішно разом з іншими регіонами проводить трансформаційні зміни, спрямовані на розбудову держави, в яких провідна роль належить регіональній інтелігенції. Водночас, коли в умовах незалежності відбувається утвердження у суспільній свідомості українського суспільства гуманістичних цінностей, відродження духовної спадщини, зростає інтерес до історії національного розвитку і детермінує потребу в її дослідженні, оскільки в повоєнний час тут панувала зовсім інша атмосфера.

Метою даної наукової розвідки є аналіз діяльності науково-педагогічної інтелігенції Закарпаття повоєнного періоду та висвітлення політико-адміністративного тиску влади на неї, як одного з елементів національної політики СРСР, яка планомірно велась в Україні, особливо щодо інтелігенції.

Зазначимо, що розбудова суверенної України дала змогу вітчизняним історикам з нових позицій проаналізувати та оцінити повоєнний період, заново переосмислити минуле науково-педагогічної інтелігенції. В ці роки вийшли друком праці В. Барана, В. Даниленка, С. Кульчицького [1; 7], В. Бортнікова, А. Пархом'юка [4], С. Білокося [3], І. Винниченка [5], Я. Грицака [6], Ю. Зайцева [11], Т. Марусик [16], Г. Касьянова [13; 14], А. Русначенка [18], Ю. Данилюка, О. Бажана [8], Ю. Курносова [15], І. Біласа [2], Ю. Шаповала [21] та інших вчених, в яких значна увага присвячена висвітленню політичної історії сталінської тоталітарної системи, тобто тих умов, в яких довелося діяти науково-педагогічній інтелігенції. Окремо слід виділити праці М. Ільницького [12], Я. Дашкевича [9], О. Ріпка [17], С. Сворака [19], В. Яремчука [22], Б. Яроша [23], в яких науковці досліджували суспільно-політичні реалії західного регіону України, місце, роль та значення у них науково-педагогічної інтелігенції в 40-50 рр. ХХ ст.

Гуманітарний аспект наслідків «радянської» Західної України визначався значною мірою сутністю офіційної політики в сфері духовного життя суспільства. А вона відповідала формулі 20-30-х рр.: партійно-державна монополія на розвиток освіти і культури. Підпорядкувавши своєму безпосередньому контролю майже всі освітні, наукові, культурні й ідеологічні установи, влада в післявоєнний період

ініціювала розбудову духовного життя у Західній Україні в потрібному для себе напрямі.

Лібералізація морально-психологічних поглядів науково-педагогічної інтелігенції, яка очікувала, що після завершення Другої світової війни відбудеться пом'якшення режиму, не співпадало з лінією партії. В атмосфері загального піднесення, ейфорії від перемоги владні структури одразу приступили до «виховання» та «перевиховання» викладацької еліти.

Науково-педагогічна інтелігенція в післявоєнний період не була однорідною соціальною групою і це визначило амплітуду відношень до влади – одна частина почала пристосовуватися до обставин, друга – служити владі, третя – вдало приховувати в собі неприязнь. У березні 1946 р. відбувся XIII пленум ЦК ВКП(б), який розглянув питання «Про підготовку, добір та розподіл керівних партійних і радянських кадрів в українській партійній організації». З доповіддю виступив М. Хрущов, який заявив: «Одним з найнебезпечніших залишків капіталістичної психології є залишки буржуазно-націоналістичної ідеології, які необхідно якнайскоріше викоринити» [16, с. 18].

Особливо пильно наглядали за інтелігенцією західних областей УРСР, недовіра до якої визначала сталінську кадрову політику на західноукраїнських землях у повоєнний період в цілому і на Закарпатті, зокрема. Радянська влада розцінювала місцеву інтелігенцію як натхненника українського буржуазного націоналізму, носія національної самосвідомості. Заходи сталінського керівництва спрямовувалися на перевиховання, насамперед, педагогічної інтелігенції цього регіону різними методами: від навернення на свій бік до ідеологічних переслідувань, системного залякування.

Аналіз архівних матеріалів дає змогу стверджувати, що владні структури не одразу після завершення війни почали активізувати «каральні акції» проти «неблагонадійних осіб». Наступ розпочався після 1947 р.

Боротьба з інтелігенцією особливо посилилася після прийняття постанови ЦК КП(б)У від 15 вересня 1947 р. «Про покращення викладання і політико-виховної роботи у вищих навчальних закладах». Було вирішено «переглянути професорсько-викладацький склад вузів, особливо кафедри суспільних наук, звільнивши від роботи відверто неблагонадійних, відомих своїм ворожим ставленням до радянської влади. Встановити суворий контроль і нагляд за виступами та викладацькою діяльністю осіб, які не бажають переозброїтись, і викритих у протягуванні ворожих теорій та концепцій, позбавляти можливості вести викладацьку роботу, виступати з лекціями і статтями в пресі» [20, ф. 1, оп. 70, спр. 824, арк. 9]. Відмічалось, що для ліквідації цих недоліків потрібна гостра критика, не дивлячись на особистості [20, ф. 1, оп. 70, спр. 559, арк. 17].

Так, на партійних зборах в Ужгородському державному університеті з приводу Постанови ЦК КП(б)У «Про стан парторганізації в Київському

університеті ім. Т.Шевченка» комуністи відзначили значні недоліки в керівництві з боку партбюро, наголосили, що «со стороны студентов наблюдаются элементы чуждой идеологии», а «со стороны преподавательского состава еще не изжиты элементы аполитичности, делячества и кастовой замкнутости» [10, ф. 1, оп. 1, спр. 377, арк. 7-9].

На виконання Постанови Ради Міністрів від 27 липня 1948 р. «О состоянии и мероприятиях по улучшению научно-исследовательской работы в вузах УССР» наказом №167 від 4 серпня 1948 р. передбачалося «развернуть на кафедрах и Ученых советах деловую критику научных работ, сосредоточить внимание на сути исследований, их идейно-политическом характере, борьбу с низкопоклонством и раболепием перед иностранщиной, безидейностью и аполитичностью» [10, ф.1, оп. 1, спр. 593, арк. 7-14].

У всіх вищих навчальних закладах України була створена і функціонувала «підсистема страху», що базувалася на постійних «проробках» і «чистках». Впродовж 40-50-х рр. XX ст. будь-яка вільна думка, яка йшла врозріз із офіційною ідеологією, оцінювалася як «буржуазна» і «контрреволюційна». На університетських і факультетських партійних зборах, засіданнях кафедр і рад факультетів, зборах викладацького складу, різноманітних «нарадах» та «засіданнях» викривалися і засуджувалися «носії ворожої ідеології» серед професорсько-викладацького складу.

З метою насадження сталінської ідеології посилювалася моральна обробка, насамперед професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів та науковців. Ідеологічні кампанії носили в основному загальносоюзний характер. Вони розроблялися згідно із вказівками ЦК ВКП(б), спускалися згори до республіканського керівництва, яке розробляло власні постанови і рішення, які мали чітко виконувати обласні партійні організації. Неухильному контролю підлягали навчальні плани, програми, підручники. В практику вводилося постійне стенографування лекцій [10, ф. 1, оп. 1, спр. 377, арк. 47].

В Ужгороді в рамках заходів Закарпатського обкому КП(б)У у зв'язку з закритим листом ЦК ВКП(б) по справі Ключової і Роскіна в державному університеті були проведені закриті збори первинної парторганізації. Зібрання, яке попередньо «готував» лектор обкому, пройшло за загальноприйнятим на той час сценарієм. Виступали «свідомі» члени партії, піддаючи критиці викладачів, які, будучи «вихованцями» університетів буржуазних держав, де їм і привили буржуазну ідеологію, в своїй практичній роботі припускаються помилок і навіть не прагнуть їх усунути. Критичні зауваження стосувалися випускників університетів Праги. Комуністи вказали на необхідність поліпшення ідейно-виховної роботи серед студентів та викладачів вузу, щоб створити атмосферу «нетерпимости к чуждой идеологии и ее носителям» [10, ф. 1, оп. 1, спр. 377, арк. 54-57].

У резолюції партійних зборів Ужгородського дер-

жавного університету по закритому листу ЦК ВКП(б) наголошувалось, що в університеті мають місце факти «низкопоклонства перед Западно-Европейской буржуазной наукой и культурой» і прояви буржуазно-націоналістичної ідеології через «протаскивание ее в преподавание истории Украины» [10, ф. 1, оп. 1, спр. 377, арк. 63-64]. Подібні заходи проходили майже у всіх вузах країни. Так, на зборах викладацького складу Чернівецького державного університету зазначалося, що «тов. Ваньков Г. В. в період роботи в університеті проявив себе політично не зовсім лояльним. Виступав проти колективізації селянських господарств на Буковині, пропонуючи шлях земельних товариств. Лекції читає на недостатньо високому теоретичному рівні. Може бути звільнений за невідповідні вимоги до робітників Вищої школи» [20, ф.1, оп. 70, спр. 978, арк. 6-8].

Особливий контроль і нагляд було встановлено за тими викладачами, які, на думку ідеологічного керівництва, могли знаходитися під впливом «ворожої ідеології», адже вони могли «спотворити» ідеологію партії у молодіжному студентському середовищі. Щоб отримати можливість працювати за нових умов, науково-педагогічна інтелігенція мала «ідейно роззброїтися і переродитися». Стосовно історичної науки особливу увагу радянські ідеологи звертали на боротьбу з «прихильниками школи Грушевського», адже, на їх думку, «концепція Грушевського – зняряддя в руках реакції в боротьбі проти Радянської України, в боротьбі проти Радянського Союзу... Грушевський – це видатний і замаскований шпигун німецької воєнщини ще з 1914 р., який відкрив шлях німецькому імперіалізму на Україні» [20, ф.1, оп. 70, спр. 559, арк. 12-14].

Використовувався на Закарпатті й випробуваний у довоєнний період метод відсторонення від викладацької діяльності так званої «старої імперської професури». Засуджені ідеологічно шкідливі позиції історика П.Сміяна стали причиною звільнення його з посад декана історичного факультету, завідуючого кафедрою історії народів СРСР Ужгородського державного університету. Науковець викликав гнів владних структур тим, що допустив подвійну помилку, тобто «стоит на позиции школы Грушевського о безбуржуазности украинского народа», а також «игнорирует решающую роль братской помощи великого русского народа и роль В.И. Ленина и И.В.Сталина в освобождении Украины от немецких оккупантов в 1918 году». Його стаття «Украинские буржуазные националисты – враги украинского народа» в 34 номері газети «Молодь Закарпаття» стала причиною подання секретарю ЦК КП(б)У Литвину інформації «О некоторых фактах проявления враждебной идеологии в Закарпатской области».

На думку партійних ідеологів історик зігнував істотний момент в історії українського націоналізму – їх переродження в українсько-німецьких націоналістів, в агентуру гітлерівського режиму, англо-американської реакції, «поджигателей новой мировой войны». Редакторів газети, в якій було опубліковано статтю,

за рішенням бюро обкому оголошено догану. В доповідній записці секретарю ЦК КП(б)У секретар обкому партії зазначав, що секретар обкому комсомолу, який, підписавши рецензію на політично-шкідливу статтю, допустив політичну близькозорість і це переконливо свідчить про неможливість подальшого його перебування на посаді [10, ф. 1, оп. 1, спр. 346, арк. 22].

Федір Потушняк, викладач кафедри археології та етнографії Ужгородського державного університету, член союзу радянських письменників та Петро Лінтур, заввідділом мистецтва Закарпатського облвиконкому, які виступили на захист колеги, теж стали об'єктами нищівної критики і були звинувачені в епігонстві реакційно-ідеалістичної філософії мракобісся та містицизму [10, ф. 1, оп. 1, спр. 377, арк. 13-17].

Цю тенденцію можна було спостерігати в усіх вищих навчальних закладах України. У 1950 р. професор Харківської консерваторії Комаренко був звільнений через те, що працював директором консерваторії в період тимчасової німецької окупації міста Харкова [20, ф. 1, оп. 41, спр. 210, арк. 183]. У Чернівецькому державному університеті того року звільнили з роботи 4 співробітників, які проживали на окупованій території. Всього ж в університеті серед викладацько-професорського складу проживало на окупованій території 47 осіб і було намічено до звільнення ще 18 викладачів [20, ф. 1, оп. 70, спр. 978, арк. 2]. Уже наступного року згідно з довідкою Чернівецького університету, направленої начальникові головного управління університетів Міністерства вищої освіти СРСР 28 червня 1948 р., серед професорсько-викладацького складу навчального закладу нараховувалося 39 політично неблагонадійних осіб, які під час війни проживали на тимчасово окупованій території. Це стало причиною звільнення 18 осіб, а саме: Б. Шульги, В. Слюсаренка, Є. Глуховцева, М. Клименко, М. Петриченко, Х. Дидковської, Г. Ванькова, І. Колесника, Є. Марковського, І. Василашка та інших [20, ф. 1, оп. 70, спр. 887, арк. 1-10].

Повсюдно проходили загальноміські збори інтелігенції, які повинні були накреслити шляхи боротьби з неблагонадійними кадрами. На цих заходах партійні функціонери піддавали гострій критиці тих, хто в своїй діяльності «проявляли аполітичність, буржуазний об'єктивізм, елементи націоналізму, низкопоклонство перед буржуазним Заходом» [20, ф. 1, оп. 70, спр. 1842, арк. 12-13].

1 серпня 1947 року в Ужгороді відбулися загальноміські збори інтелігенції, участь в яких, не дивлячись на те, що професорсько-викладацький склад університету, вчителі шкіл, службовці, та «учасники важливих політичних заходів (хлібозаготівлі)» знаходились у відпустках, взяли близько 400 чоловік. Виступ Петра Лінтура, заввідділу мистецтва облвиконкому, письменника, був сприйнятий партійним чиновником (заввідділом пропаганди і агітації міському КП(б)У) як такий, що мав характер необгрунтованих

звинувачень проти редакцій друкованих органів обкому КП(б)У, в яких ніби-то «решающее слово по вопросам литературы и истории присвоили себе люди, якобы не компетентные и даже не честные», і мав на меті «доказать интеллигенции города несуществующие гонения против местных писателей».

Такий виступ був дуже небезпечний і неминуче вів до «разжигания антагонизма между местной интеллигенцией и приехавшей из восточных областей СССР». Звичайно, були виступи, в яких звучала гостра критика творчості письменників Закарпаття – Ф.Потушняка, Патрус-Карпатського, Лінтура, які «стоять на перешкоді в благородному та патріотичному прагненні трудящих Закарпаття». Завкафедрою української літератури Ужгородського університету зазначив, що Ф.Потушняк «не крокує з народом і до цих пір знаходиться в полоні буржуазної ідеології, не звільнився від вантажу своїх старих грубих помилок націоналістичного змісту». Збори відіграли «большую воспитательную роль, но недостаток в том, что писатели не признали своих ошибок и разыграли роль незаконно обвиненных». Метою зборів було «мобілізувати інтелігенцію міста на боротьбу за підвищення свого ідейно-політичного рівня, викриття ідеологічних помилок і зокрема буржуазного націоналізму».

Проте серед присутніх було досить багато «местных товарищей, еще недостаточно овладевших марксистско-ленинской наукой», що зумовило ідеологічно не зовсім запланований зміст окремих промов [10, ф. 1, оп. 1, спр. 377, арк. 49-52; спр. 390, арк. 36-42]. На подібних вже вересневих зборах, де було присутні 520 чоловік, враховуючи упущення, вже «были намечены выступающие, выступления проверены отделом пропаганды», результатом жвавого обговорення стала резолюція, в якій підкреслювалась «необходимость вооружения интеллигенции марксистско-ленинской теорией, устранение недостатков в преподавании истории Украины в вузах и школах» [10, ф. 1, оп. 1, спр. 384, арк. 28-30].

Заклики «вести непримиренную борьбу за космополитизмом, низькопоклонством перед західною культурою, ліквідувати недооцінку діяльності радянської науки та культури в розвитку світової цивілізації» на практиці обернулася фактичною заборонаю на використання ворожих, ідеологічно шкідливих праць, творів тобто доробку науковців, літераторів, які йшли в розріз з офіційною ідеологією. Цензура стала вагомим чинником забезпечення «ідейної чистоти» та впровадження принципів марксистсько-ленінської методології.

Впродовж 40-50-х рр. ХХ ст. ці принципи «успішно» втілювалися в життя на Закарпатті. Будь-яка вільна думка, яка йшла врозріз із офіційною ідеологією, оцінювалася як «буржуазна» і «контрреволюційна». З серпня 1945 р. за дорученням ЦК КП(б)У почалася організація органів цензури в Закарпатті, яких на той час тут зовсім не було. В 1946 р. за рішенням Закарпатського обласного комітету партії було створено

комісію в складі 8 чоловік для «очищення літературних фондів від фашистської, націоналістичної та другої шкідливої літератури» [10, ф. 1, оп. 1, спр. 390, арк. 18-19]. Найбільш небезпечними з точки зору поширення антирадянської та взагалі шкідливої літератури влада вважала церковні, монастирські бібліотеки та бібліотеку греко-католицького єпископа, який в Закарпатті мав чималу єпархію.

У 1947 р. здійснили черговий перегляд бібліотечних книжкових та журнальних фондів, з вилученням літератури, яка не відповідала спеціальній постанові ЦК КП(б)У про покращення викладацької і політико-виховної роботи у вищих навчальних закладах [20, ф. 1, оп. 70, спр. 733, арк. 3]. Всі газети, книги та інша друкована продукція були охоплені попереднім цензорським контролем.

У період з 11 по 17 червня 1947 р. за вказівкою обкому КП(б)У Облліт провів величезну роботу по перевірці бібліотек. Було вилучено 120 тисяч 81 примірник, з яких 9 тисяч 881 примірник вилучено із церковних та монастирських бібліотек. Всі вилучені екземпляри – „це видання українсько-національних націоналістів – «Просвіти», «Вісника», «Культурно-просветительского общества им. Духновича», угро-руські видання, в яких брудна лайка проти Радянського Союзу, фашистська пропаганда, вихваляння націоналістів». Повторна перевірка бібліотеки Мукачівського монастиря дала можливість „в келіях і підвалах виявити шкідливу літературу – твори В. Андрієвського «3 минулого, від гетьмана до директорії» (Берлін, 1923), М. Андрусика «Історія України» (Прага, 1941) та видання «Вісника» з портретом Тютюнника [10, ф. 1, оп. 1, спр. 390, арк. 26-29]. Після обстеження роботи наказом начальника Головліту УРСР начальнику Закарпатського Облліту було оголошено подяку «за успішне очищення літературних фондів від ворожої літератури» [10, ф. 1, оп. 1, спр. 390, арк. 20].

Впродовж усього періоду комуністичного панування науково-педагогічна інтелігенція, яка в усі часи і в усіх народів відіграє особливу роль, формуючи майбутнє покоління – інтелектуальну еліту країни, зазнавала особливої пильності влади. Радянські ідеологи саме на професорсько-викладацький склад вищих навчальних закладів поклали обов'язок формувати молоде покоління і тому застосовували найрізноманітніші методи політико-адміністративного тиску, морально-психологічного контролю.

На підставі аналізу архівних матеріалів, автор приходиться до висновку, що в ході «радянської» суперечливі і деколи незрозумілі в своїй непослідовності заходи влади роздвоїли свідомість краян. Найбільше ці процеси зачепили науково-педагогічну інтелігенцію, у значної частини якої розвилися такі якості, як максималізм, конформізм (політичний і моральний), соціальна апатія, а в іншій утвердилися прагнення до творчої діяльності. З одного боку вони були щасливі усвідомленням визволення від фашистського режиму, з іншого – з'явилася недовіра, розчарування, а згодом

і страх перед владою, яка формувалась за зразками сталінського тоталітарного режиму.

Науково-педагогічна інтелігенція краю, як і в цілому в Україні зазнавала морального терору, що призвело до нівелювання ролі викладача як особистості в житті вищої школи та суспільства, згубно позначилося на морально-психологічному стані. Професорсько-викладацький склад вищої школи цінували не за професіоналізм, компетентність чи освіченість, а за особисту відданість та підлабузництво. Участь науково-педагогічної інтелігенції в політико-ідеологічних кампаніях мала безпосереднє та опосередковане спрямування, активні і пасивні форми, які стали для багатьох з них умовою виживання і професійної життєдіяльності.

Отже, у повоєнні роки система моральних настанов науково-педагогічної інтелігенції Закарпаття була в прямій залежності від лінії ВКП(б), соціально-економічної, освітньої політики держави і кампанії ідеологічного контролю інтелектуальної свободи. Ці процеси в 40-50 роках ХХ століття на теренах всієї УРСР мали не лише згубні наслідки для науково-педагогічної інтелігенції, а й затримали розвиток вітчизняної наукової думки, збіднили українську національну культуру.

Джерела та література:

1. Баран В., Даниленко В. Україна в умовах системної кризи (1946-1980 рр.) // Україна крізь віки / Володимир Баран, Віктор Даниленко. – В 15 т. – К.: Альтернатива. – Т.13; 2. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз (у 2-х кн.) / Іван Григорович Білас. – К.: Либідь – Військо України, 1994. – Кн.1 – 432 с.; Кн.2 – 688 с.; 3. Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917-1941 рр.). Джерелознавче дослідження / Сергій Білокінь. – К., 1999. – 447 с.; 4. Бортніков В.І., Пархом'юк А.І. Нариси історії органів державної влади та місцевого самоврядування на Волині (1944-2009 рр.): монографія / Валерій Іванович Бортніков, Анатолій Іванович Пархом'юк. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. – 384 с.; 5. Винниченко І. Україна 1920-1980-х: депортації, заслання, вислання / Ігор Іванович Винниченко. – К.: Видавництво «Рада», 1994. – 125 с.; 6. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ-ХХ століття / Ярослав Грицак. – К.: Генеза, 1996. – 360 с.; 7. Даниленко В. М., Касьянов Г.В., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки / Віктор Михайлович Даниленко, Георгій Володимирович Касьянов, Станіслав Владиславович Кульчицький. – К.: Либідь, 1991. – 340 с.; 8. Данилюк Ю.З., Бажан О. Г. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.) / Юрій Зіновійович Данилюк, Олег Григорович Бажан. – К.: Рідний край, 2000. – 616 с.; 9. Дашкевич Я. Боротьба з Грушевським та його львівською школою за радянських часів / Ярослав Дашкевич // Український історик. – 1996. – № 4. – С. 88-142; 10. Державний архів Закарпатської області; 11. Зайцев

Ю. Дисиденти / Юрій Зайцев // Молодь України. – 1995. – 21, 23, 24, 28 березня; 4, 6, 11 квітня; 12. Ільницький М. Драма без катарсису: Сторінки літературного життя Львова першої половини ХХ століття / Микола Миколайович Ільницький. – Львів: Місіонер, 1999. – 212 с.; 13. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960 - 80-х в Україні / Георгій Володимирович Касьянов. – К.: Либідь, 1995. – 222 с.; 14. Касьянов Г.В., Даниленко В.М. Сталінізм і українська інтелігенція (20-30-ті роки) / Георгій Володимирович Касьянов, Віктор Михайлович Даниленко. – К.: Наукова думка, 1991. – 95 с.; 15. Курносів Ю. Інакомислення в Україні (60-ті – перша половина 80-х років ХХ ст.) / Юрій Курносів; Відп. ред. В.М.Даниленко. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1994. – 220 с.; 16. Марусик Т. Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя та діяльності (40-50-ті рр. ХХ ст.) / Тамара Володимирівна Марусик. – Чернівці: Видавництво «Рута», 2002. – 463 с.; 17. Ріпко О. У пошуках страченого минулого: ретроспектива мистецької культури Львова ХХ ст. / Олена Ріпко. – Львів: Каменяр, 1995. – 286 с.; 18. Русначенко А.М. Національно – визвольний рух в Україні (середина 1950-х – початок 1990-х років) / А.М. Русначенко. – К.: Вид-во ім. О.Теліги, 1998. – 720 с.; 19. Сворац С. Народна освіта у західноукраїнському регіоні: історія та етнополітика (1944–1964 рр.) / Степан Сворац. – К.: Правда Ярославичів, 1998. – 240 с.; 20. Центральний державний архів громадських об'єднань України; 21. Шаповал Ю. Людина і система (Штрихи до портрету тоталітарної доби в Україні) / Юрій Іванович Шаповал. – К.: Ін-т нац. відносин і політології, 1994. – 271 с.; 22. Яремчук В.Д. Становлення та розвиток радянської освітньої політики на західноукраїнських землях у 1939–1940 рр. / В.Д. Яремчук // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – № 3. – С. 3-12; 23. Ярош Б.О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях: 30-50-ті роки ХХ ст. (історико-політологічний аспект) / Б.О. Ярош. – Луцьк: Надтир'я, 1995. – 176 с.

Larysa Kapitan

Scientific and Pedagogic Intellectuals of the Postwar Zakarpattia: Political and Administrative Pressure of the Authorities as Part of the National Policy During Sovietization

Destructive influence of political and administrative pressure of the authorities on the scientific and pedagogic intellectuals of Zakarpattia which was part of the national Sovietization policy is examined. Author empathizes that in the postwar period system of moral beliefs of scientific and pedagogic intellectuals of Zakarpattia depended on the guidelines of the All-Union Communist Party of Bolsheviks, social, economic, educational state policy and campaign for the ideological control of intellectual freedom. These processes in the 1940-50s in the whole Ukrainian SSR had ruinous affect on the scientific and pedagogic intellectuals and they also hindered development of native science, impoverished national culture.

Key words: Zakarpattia, Ukraine, postwar period, Sovietization, and pedagogic intellectuals, ideology,

nationalism, authorities, political and administrative pressure.

УДК: 94:342.724(477),1918”

© Микола Лазарович
(м. Тернопіль)

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ІНОЕТНІЧНОГО НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ДЕРЖАВІ ГЕТЬМАНА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

Проаналізовано основні тенденції політики гетьмана П. Скоропадського і його уряду стосовно національних меншин. З'ясовано причини відміни Закону про національно-персональну автономію та скасування національних міністерств у російських, єврейських і польських справах. Досліджено, що найсприятливіші умови розвитку в Українській Державі адміністрація гетьмана створила для російської і німецької меншин. Значну увагу приділено висвітленню культурно-просвітницької діяльності національних меншин. Головний висновок – національна політика Гетьманату була раціональною і не призводила до міжетнічних конфліктів.

Ключові слова: національні меншини, національно-персональна автономія, Гетьманат, права, між-національні відносини, культурно-освітня політика.

Важливим етапом розвитку Української революції був Другий Гетьманат, який прийшов на зміну Центральній Раді. Його очільником став обраний 29 квітня 1918 р. на з'їзді хліборобів-землевласників генерал П. Скоропадський. Новий лідер декларував прагнення відновити в країні порядок, зміцнити її міжнародні позиції, подолати хаос у економіці. Для цього йому були надані, по суті, диктаторські повноваження – право видавати закони, призначати уряд, керувати зовнішньою політикою та військовими справами, бути верховним суддею.

У «Грамоті до всього Українського Народу», проголошеній того ж 29 квітня, П. Скоропадський закликав усіх «громадян і козаків України – без різниці національності й віросповідання» – допомогти йому в розбудові держави [3, 16 трав.]. Він також повідомив, що незабаром видасть закон про вибори до Українського Сейму. До його скликання мали діяти «Закони про тимчасовий державний устрій України», видані першого дня гетьманського перевороту. В них були визначені головні напрями діяльності Гетьманату в політичній сфері, організації державного управління, дані гарантії громадських прав населення, оголошено про встановлення «Української Держави» замість УНР.

Важливою темою, яка потребує подальшого дослідження, є ставлення гетьмана П. Скоропадського і його уряду до національного питання взагалі і до становища національних меншин зокрема. Дана проблематика ще не повною мірою знайшла своє відображення у вітчизняній та зарубіжній історіографії, хоча роботи у цьому напрямку останнім часом ведуться доволі інтенсивно. Серед сучасних досліджень насамперед слід відзначити колективну монографію «Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект», а також праці

таких науковців, як В. Верстюк, В. Гусев, Р. Пиріг, О. Рафальський, Л. Рябошапка, В. Солдатенко, Н. Ставицька, В. Устименко та ін. Окремі аспекти проблеми висвітлено в дослідженнях А. Боровика, Т. Горбань, О. Калакури, А. Кузьменко, А. Наймана, Г. Папакіна, І. Погребинської, В. Хітерер та ін.

Виходячи з викладеного, метою даної статті є аналіз основних тенденцій політики гетьмана П. Скоропадського і його уряду стосовно національних меншин. Відтак основними завданнями дослідження стали: з'ясування причин відміни Закону про національно-персональну автономію і скасування національних міністерств у російських, єврейських та польських справах; визначення рівня паритетності умов розвитку, створених адміністрацією гетьмана в Українській Державі для найбільших національних меншин; висвітлення їх культурно-освітньої діяльності.

Варто погодитися з тими науковцями [5, с. 26; 10, с. 129; 14, с. 139; 16, с. 106; 23], котрі вважають, що Скоропадський не мав на меті будівництва української національної держави. Він радше прагнув витворити нову концепцію української нації, яка ґрунтувалася б не на етнічних засадах, а на лояльності до Української Держави. Держава розумілася не у вузькоетнічному розумінні, а в ширшому територіальному. Розуміння гетьманом суверенітету визначають як територіальний суверенітет, основою якого є територія. Дослідник А. Хитра вважає, що П. Скоропадський був одним із перших діячів України, які втілювали в життя ідею про український народ як поняття політичне, а не тільки етнографічне, національне [29]. Таким чином влада, не акцентуючи уваги на поділі суспільства за національною ознакою, прагнула досягнути консолідації суспільства, в т. ч. й іноетнічного населення, яке проживало в Україні.

Тому не дивно, що вже на одному з перших засідань гетьманського уряду на початку травня було заявлено про недоцільність існування національних міністерств за ситуації, яка склалася в країні [20, с. 78]. Через декілька днів у інтерв'ю з журналістами П. Скоропадський підтвердив чутки про можливу ліквідацію цих органів, оскільки «всі громадяни України рівноправні» [12, с. 77]. Санкціонуючи часткове згорання заходів, ініційованих урядом Центральної Ради, режим гетьмана, на думку історика Н. Ставицької [27, с. 89], вважав, що вони можуть загрожувати територіальній цілісності України.

Що ж до Закону про національно-персональну автономію, то, як стверджує Л. Рябошапка, залишалися сподівання на те, що його дію буде продовжено. Зокрема, Рада Міністрів доручила помічникові державного